

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.17>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ГАРАНТУВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ-ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Менджул М.В.,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
ORCID ID: 0000-0002-3893-4402
mendzhul.marija@uzhnu.edu.ua

Менджул М.В. Окремі аспекти гарантування здійснення прав дітей-внутрішньо переміщених осіб в Україні.

У статті досліджено окремі аспекти гарантування здійснення прав дітей-внутрішньо переміщених осіб в Україні. Зауважено, що однією із найуразливіших груп в умовах війни є діти, зокрема не тільки діти-ВПО, діти-біженців, діти, що перебувають на окупованих територіях, на територіях активних бойових дій, так і діти, які проживають на відносно безпечних територіях.

Було наголошено на важливості гарантування безпеки дітей в умовах війни в Україні, а також на забезпеченні дитині такого захисту і піклування, із врахуванням найкращих інтересів дитини, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків чи інших законних представників. Обґрунтовано, що саме на державу покладається зобов'язання забезпечувати, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони.

Було здійснено аналіз втілення у законодавстві та у судовій практиці України принципу найкращих інтересів дитини, з'ясовано практику захисту прав та інтересів дітей під час війни. Обґрунтовано, що в умовах війни діти потребують належного захисту, соціальної підтримки, гарантування якісної правової допомоги, реалізації права на житло, освіти, возз'єднання із сім'єю тощо. Доведено, що військовий стан не є підставою для обмеження дії принципу найкращих інтересів дитини.

Обґрунтованим, з позиції захисту прав дитини та гарантування її найкращих інтересів, було надання можливості дітям із чотирнадцяти років звертатися самостійно з проханням зареєструвати їх як ВПО. Доведено, що в Україні задля гарантування здійснення прав дітей-ВПО впроваджуються різні інструменти, які базуються на принципі найкращих інтересів дитини та мають на меті гарантувати безпеку та повагу до гідності дитини.

Ключові слова: діти, внутрішньо переміщені особи, біженці, шукачі притулку, безпека, гідність, гарантії, права.

Menzhul M.V. Certain aspects of guaranteeing the implementation of the rights of internally displaced children in Ukraine.

The article examines certain aspects of guaranteeing the implementation of the rights of internally displaced children in Ukraine. It was noted that one of the most vulnerable groups in the conditions of war are children, in particular, not only IDP children, refugee children, children staying in occupied territories, in the territories of active hostilities, but also children living in relatively safe territories.

The importance of guaranteeing the safety of children in the conditions of war in Ukraine is noted, as well as taking into account the best interests of the child to provide the child with such protection and care as is necessary for his well-being, taking into account the rights and obligations of his parents or other legal representatives. It is justified that it is the state that has the obligation to ensure that the institutions, services and bodies responsible for the care of children or their protection comply with the norms established by the competent authorities, in particular, in the field of safety and security.

The implementation of the principle of the best interests of the child in the legislation and judicial practice of Ukraine was analyzed, and the practice during the war was clarified. It is substantiated that in the conditions of war, children need proper protection, social support, guarantee of quality legal assistance, implementation of the right to housing, education, family reunification, etc. Martial law is not a reason to limit the application of the principle of the best interests of the child.

It was reasonable, from the point of view of protecting the rights of the child and guaranteeing its best interests, to give children from the age of 14 the opportunity to independently apply for registration as IDPs. It has been proven that in Ukraine, in order to guarantee the realization of the rights of IDP children, various instruments are implemented, which are based on the principle of the best interests of the child and aim to guarantee the safety and respect for the child's dignity.

Key words: children, internally displaced persons, refugees, asylum seekers, security, dignity, guarantees, rights.

Постановка проблеми. Однією із найуразливіших груп в умовах війни є діти, зокрема не тільки діти-ВПО, діти-біженців, діти, що перебувають на окупованих територіях, на територіях активних бойових дій, так і діти, що проживають на відносно безпечних територіях, але які вимушені ховатися від ракетних атак у сховищах, потерпають від ураження інфраструктури.

Від початку війни в Україні загинуло не менше 460 дітей, зазнали поранень 919 [1]. Але вказані цифри зростають із кожним масованим ракетним ударом по цивільним об'єктам. Так, станом на 16 січня від удару по житловому будинку в Дніпрі загинуло 40 людей, з яких троє діти, проте це на жаль, не остаточні дані [2]. Окрім того, важко порахувати дітей, які перебувають у посттравматичному, тривожному та інших станах, які згубно впливають на їх здоров'я. З огляду на цю статистику надзвичайно важливим є дослідження проблем гарантування здійснення прав дітей-внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Стан опрацювання. Права дитини були предметом аналізу у багатьох наукових працях провідних вчених (В.І. Борисової, Т.В. Боднар, В.А. Ватраса, І.В. Жилінкової, Л.В. Красицької, В.О. Кожевникової, О.В. Розгон, З.В. Ромовської, О.І. Сафончик, **І.В. В.І. Труби**, С.І. Шимон, О.А. Явор та ін.). Окрім того, вже є окремі праці із проблем захисту саме прав дітей-ВПО (К. Дробязко [3]), водночас їх не достатньо і проблеми гарантування здійснення прав дітей-внутрішньо переміщених осіб в Україні досліджені фрагментарно.

Метою статті є системне дослідження проблем гарантування здійснення прав дітей-внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання безпеки дітей є одним із основних пріоритетів в умовах війни в Україні, саме для цього і для гарантування найкращих інтересів дитини держава взяла на себе за низкою міжнародних договорів ряд позитивних зобов'язань, зокрема забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків чи інших законних представників, і з цією метою держава повинна прийняти необхідне законодавство та вжити всіх відповідних адміністративних заходів. Крім того, саме на державу покладається зобов'язання забезпечувати, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду [4].

В Україні на законодавчому рівні здійснено спробу закріпити поняття принципу найкращих інтересів дитини. Зокрема, у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. Більше того, задекларовано, що вказаний Закон встановлює основні засади державної політики у цій сфері, які ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. На доповнення положень Сімейного кодексу України, Закон України «Про охорону дитинства» встановлює, що тільки в інтересах дитини може прийматися рішення про розлучення дитини з сім'єю (ст. 14), про участь одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини (ч. 3 ст. 15), а також закріплені додаткові інструменти захисту інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (ст. 23-1).

У судовій практиці вже є ціла низка рішень, в обґрунтуванні яких застосовано принцип найкращих інтересів дитини (рішення Київського районного суду м. Харкова від 17 вересня 2019 р. [5], рішення Берегівського районного суду Закарпатської області від 19 вересня 2019 р. [6], постанова Дніпровського апеляційного суду від 5 червня 2019 р. [7], постанова Закарпатського апеляційного суду 14 березня 2019 р. [8], Постанова Верховного Суду від 21 листопада 2018 р. [9], Постанова Верховного Суду від 28 березня 2019 р. [10] та ін.).

Враховуючи військові дії питання значення принципу найкращих інтересів дитини набуває особливої актуальності. З офіційної преси повідомляється про факти зникнення дітей без батьківського піклування та навіть незаконного їх вивезення до держави-агресора. Безперечно вказані злочини не тільки офіційно засуджуються міжнародною спільнотою, але отримують належну правову кваліфікацію.

В умовах війни діти потребують належного захисту, соціальної підтримки, гарантування якісної правової допомоги, реалізації права на житло, освіту, возз'єднання із сім'єю тощо. Військовий стан не є підставою для обмеження дії принципу найкращих інтересів дитини.

На разі відбулося часткове спрощення процедури реєстрації народження дитини. Батьки дитини, народженої на окупованих територіях чи в укриттях, можуть звернутися до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану України і подати або медичне свідоцтво про народження, або прирівняну до нього

довідку, складену медичним працівником, яка оформляється на кожний випадок народження дитини і може бути складена без печатки [11]. Спрощення документального оформлення факту народження дитини і надання права будь-якому медичному працівнику її оформити є вимогою сучасних реалій та викликів. Позитивним є і відсутність у наказі Міністерства охорони здоров'я часових рамок, тобто жінка може звернутися до медичного працівника за довідкою у той час, коли перебуватиме у безпеці з дитиною.

В умовах евакуації дітей саме на державу покладаються обов'язки по їх безпеці, належному догляді, створенні умов для возз'єднання з сім'єю. В рамках гарантування принципу найкращих інтересів дитини абсолютно вірним було прийнято на урядовому рівні рішення щодо можливості тимчасового влаштування дітей без піклування батьків на період воєнного стану до прийомних сімей чи дитячих будинків сімейного типу [12]. Водночас, не відповідати має найкращим інтересам дитини в умовах війни спрощення процедури усиновлення. Оскільки військові дії не дозволяють здійснити належну перевірку щодо дітей, які могли втратити батьків, а можливо такі батьки чи рідні виявляться живими.

Крім того, можливі і зловживання окремими матерями своїми правами і вивезення ними дітей за межі України без згоди батька дитини. В інтересах дітей та для гарантування безпеки було надано право жінкам виїжджати в умовах військового стану закордон без нотаріально посвідченої згоди батька на виїзд та на підставі національного паспорту (для матерів) та свідоцтва про народження (для дітей). Вочевидь по завершенню війни, такі матері та діти повинні повернутися в Україну, у випадку відмови та відсутності згоди батька на перебування дітей за межами держави, можна говорити про порушення батьківських прав. Враховуючи практику ЄСПЛ, інтереси дітей можуть переважати інтереси батьків. Якщо війна буде затяжною, дитина проживе на нову місці значну кількість часу і звикне до нових умов проживання, навчання, набуде соціальних зв'язків, то після війни, якщо мати дитини не захоче повертатися в Україну та з цього питання виникне спір із батьком дитини, то суд може прийняти рішення про неповернення дитини. При цьому, в аргументації буде саме враховуватися принцип найкращих інтересів дитини.

Доволі важливим та необхідним з позиції захисту прав дитини та гарантування її найкращих інтересів було надано можливість дітям із 14 років звертатися самостійно за реєстрацією їх як ВПО, а у випадку коли малолітня дитина прибула до приймаючої громад без батьків.

Висновки. Отож, в Україні задля гарантування здійснення прав дітей-ВПО впроваджуються різні інструменти, які базуються на принципі найкращих інтересів дитини та мають на меті гарантувати безпеку та повагу до гідності дитини. Важливим після повномасштабного вторгнення стало не тільки посилення заходів щодо нагляду за дітьми, які залишилися без батьківського піклування з боку держави, але і спрощення реєстраційних процедур (як і самого факту народження, так і можливості дитини з 14 років самостійно зареєструвати себе як ВПО). Водночас, невирішеною проблемою є повернення примусово вивезених дітей державою-агресором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. З початку війни загинули щонайменше 460 дітей – ОГП. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ogp-dity-zhertvy-vijny/32256188.html> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
2. Росія зруйнувала вщент ці родини разом із будинком у Дніпрі: 10 історій із десятків трагедій. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/obstril-dnipra-14-sichnyah-to-zaginuvti-cherez-rosiysku-raketu-istoriji-zhertv-rf-novini-ukrajini-50297704.html> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
3. Катерина Дробязко. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. Юридична газета. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
4. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
5. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 17 вересня 2019 р. № 640/14601/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85348270> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
6. Рішення Берегівського районного суду Закарпатської області від 19 вересня 2019 р. 297/854/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85500588> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
7. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 5 червня 2019 р. № 208/1504/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82512752> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
8. Постанова Закарпатського апеляційного суду 14 березня 2019 р. № 303/3338/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80714323> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).

9. Постанова Верховного Суду від 21 листопада 2018 р. № 703/297/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78470077> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
10. Постанова Верховного Суду від 28 березня 2019 р. № 592/9430/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80889052> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
11. Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану: наказ МОЗ України від 04.03.2022 № 407. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0407282-22#Text> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).
12. В Україні тимчасово спростили процедуру оформлення опіки над дітьми, які залишились без батьків. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3437884-v-ukraini-timcasovo-sprostili-proceduru-oformlenna-opiki-nad-ditmi-aki-zalisilis-bez-batkiv.html> (дата звернення: 25 листопада 2022 р.).